

CAPÍTOL 1

L'OCUPACIÓ 1714

A les 6 del matí del 13 de setembre de 1714, l'exèrcit de Felip V entrava victoriós a la ciutat de Barcelona. Quedaven enrere catorze mesos de setge i una sagnant batalla final, la de l'Onze de Setembre, culminació de la Guerra de Successió a la corona d'Espanya iniciada el 1705 arran de la mort sense descendència de Carles II, últim representant de la branca espanyola dels Habsburg austríacs. La lluita successòria havia enfrontat tot Europa: d'una banda França i Espanya, amb les seves possessions continentals, partidàries del pretendent de la casa de Borbó, Felip d'Anjou, nét del rei Lluís XIV de França; de l'altra, la Gran Aliança —formada per Anglaterra, Portugal, Holanda, Àustria, Hongria i la major part dels estats de l'Imperi alemany—, favorable al pretendent austríac, l'arxiduc Carles, per tal d'evitar una perillosa supremacia borbònica al sud del continent.

L'assalt final a Barcelona l'11 de setembre de 1714. El gravat acolorit, obra del rossellonès Jacint Rigau, mostra la penetració de les tropes borbòniques en el sector comprès entre els baluards del Portal Nou i de Santa Clara, on s'alça la ja molt malmesa torre de Sant Joan. En segon terme, la primera línia de cases dels barris de la Ribera i de Sant Pere, des d'on els defensors proven de contenir l'atac en un últim i desesperat intent.

La Coronela, la milícia ciutadana de Barcelona formada pels diferents gremis de la ciutat, constituí la base de la defensa de Barcelona.

El cos, sota el comandament del conseller en cap barceloní, era mobilitzat en cas de perill i disposava d'un bon equipament, entre el qual destacava el vistós uniforme. La batalla de l'Onze de Setembre fou la seva última acció, abans de ser dissolta el 16 de setembre de 1714.

Catalunya, com la resta de territoris de l'antiga corona d'Aragó, havia abraçat fervorosament la causa austriacista al costat de la Gran Aliança i havia proclamat rei l'arxiduc, amb el nom de Carles III, després que aquest hagués jurat les lleis i els privilegis del Principat. El 1711, però, la situació es capgirà amb la mort imprevista del jove Josep I, rei d'Àustria i emperador d'Alemanya, germà de l'arxiduc. En no tenir descendència, la corona d'Àustria i Hongria passà directament a Carles, i poc després fou proclamat emperador, fet que despertà la malfiança dels seus aliats. El 1713 els contendents, reunits a Utrecht, decidiren posar fi a les hostilitats i reconèixer Felip V com a rei d'Espanya. De retruc, el pacte certificà el sacrifici de Catalunya, lliurada a un enfrontament singular contra el potencial militar combinat d'Espanya i França. Ocupades ja les terres d'Aragó, el País Valencià i la major part de Catalunya, només Barcelona pogué oposar una resistència duradora, amb l'únic ajut exterior que podia proporcionar-li Mallorca.

Els barcelonins farien una defensa desesperada, aïllats per un imponent exèrcit de setge que superava en nombre la població total de la ciutat, sense més capacitat bèl·lica que la proporcionada per la milícia gremial —la Coronela— i uns migrats efectius d'exèrcit regular i de voluntaris, tant catalans com valencians i aragonesos. L'episodi havia de merèixer l'admiració generalitzada, no ja dels partidaris, sinó del propi enemic. Destaquem com a exemple les paraules de Tricaud de Belmont, militar francès encarregat de redactar el diari del setge:

Un sitio tan extraordinario, sostenido por simples burgueses y paisanos, sin apoyo de potencia alguna y sin esperanza del menor socorro, sorprenderá un día á la posteridad (...) se hace difícil comprender cómo burgueses, estudiantes y paisanos pudieron mostrar tanto valor, batirse con tal valentía durante tiempo tan largo, así como en tanto tiempo una tan desesperada defensa no alcanzó al fin desmontar nuestras tropas.

Arribat l'assalt final de l'11 de setembre de 1714, la lògica s'imposà de manera inexorable. Davant la impossibilitat de contenir l'allau enemic i després de deu hores de ferotge combat cos a cos, els defensors, que no havien cedit més que unes poques illes de cases, intentaren una capitulació honorable que no els fou concedida. Obtingueren, això sí, la garantia que serien respectades les vides i les propietats dels ciutadans si abandonaven immediatament les armes i lliuraven la ciutat.

Ocupació de la ciutat

Tornem, doncs, al fatídic 13 de setembre de 1714, quan les tropes franco-espanyoles, en virtut de l'esmentat pacte, penetraven finalment a la ciutat rebel. La força d'ocupació, comandada pel marquès de Guerchy, era formada per disset batallons francesos, cinc de Guàrdies espanyoles i valones i mil cinc-cents soldats de cavalleria espanyola.

Però, com s'ho prenen els barcelonins? Vegem com ho descriu en les seves memòries el mariscal anglès al servei de França James Fitz-James, duc de Berwick, comandant suprem de l'exèrcit de setge: *El dia 13 al matí (...) els habitants s'estaven a casa seva, a les seves botigues i als seus carrers, mirant com passaven les nostres tropes com en temps de pau; un fet potser increïble que tan gran calma succeís en un moment a tan gran trasbals*. Un altre testimoni presencial —el tinent Antoni d'Alòs i Rius, ajudant de Berwick— dóna més detalls:

Los Concelleres dieron orden que ningún Paysano hablase de lo pasado; que los artesanos y Mugeres trabajasen en las puertas de sus casas, como antes de la guerra; y que entregasen todas las armas en las Atarazanas. Se practicó puntualmente todo lo mandado por la Ciudad, de manera que quando los oficiales del Campo pasávamos por las Calles, admirávamos la frescura con que toda la plebe de ambos sexos trabajava en las labores de sus oficios, como si nunca huviesen tenido los marciales é intrépidos alientos con que en un año de bloqueo y más de quarenta días de sitio havían resistido á dos formidables ejércitos.

Al **Fossar de les Moreres**, cementiri menor de la parròquia de Santa Maria del Mar, foren enterrats molts dels defensors morts durant la jornada de l'11 de setembre de 1714. El 1989 l'indret fou dignificat i el 2001 s'hi afegí la flama. Al mur de l'església encara és visible, per contrast, el lloc per on penetrava el pas elevat que comunicava amb el Palau Reial.

Francesc de Castellví i Obando, historiador, cavaller i militar nascut a Montblanc a finals del segle XVII. Per la seva joventut, no participà en la primera fase de la Guerra de Successió però, com a cavaller, assistí a la Junta de Braços en què s'optà per la resistència. S'incorporà amb grau de capità a la Coronela. Tingué una actuació brillant, especialment durant la batalla de l'Onze de Setembre, i féu d'enllaç durant el procés de capitulació. Ocupada ja Barcelona, fou detingut i finalment empresonat. Alliberat sota fiança, el 1726 decidí emigrar a Àustria. Dedicà la resta de la seva vida a la redacció d'un estudi excepcional, que es coneix amb el títol de *Narraciones históricas desde el año 1700 hasta el año 1725*. A causa de les estretones econòmiques, mai no aconseguí publicar-les. Morí a Viena el 15 de setembre de 1757.

Antoni de Villarroel i Peláez va néixer a Barcelona, fill de Cristóbal de Villar-roel i Ruiz de Alarcón, militar de carrera originari de Villanueva de los Infantes. En esclatar la Guerra de Successió no era a Catalunya i serví, primerament, en les files de l'exèrcit de Felip V. Aprofitant, però, la breu ocupació de Madrid per part de l'arxiduc Carles, es posà a les seves ordres. En produir-se la retirada de les forces imperials de Catalunya, Villarroel preferí restar a Barcelona i es féu càrrec del comandament suprem de les forces catalanes. Fou ferit en combat la matinada de l'11 de setembre de 1714. Després de la capitulació, fou detingut i patí un dur captiveri fins 1725, quan fou signada la pau entre Espanya i l'Imperi. Morí a Segòvia el 14 de juliol de 1742.

Molts autors han assenyalat aquesta sorprenent reacció com un exemple del caràcter dels barcelonins —i, per extensió, dels catalans—, capaços, l'endemà mateix de patir la derrota més cruel, de tornar a la feina com si res no hagués passat. El mateix dia 13 ja van obrir moltes botigues i el 14 es treballava amb normalitat a tota la ciutat. Acabada la lluita, els barcelonins, amb un comportament aparentment normal, no feien sinó adaptar-se als termes de la capitulació. Després de tantes privacions, temien, ben legítimament, per les seves vides i propietats.

El ressentiment anava per dins. Gairebé no hi havia ni una sola família que no hagués patit la pèrdua d'algun dels seus membres. Des de l'inici del setge, havien mort uns set mil barcelonins o, el que és el mateix, més d'una cinquena part de la població total, estimada en poc més de 30.000 habitants en començar la guerra. Nombrosos cadàvers encara s'amuntegaven pels carrers, a l'espera de ser enterrats en algun dels cementiris parroquials. Per la seva proximitat als escenaris de la batalla, molts rebrien sepultura al fossar menor de Santa Maria del Mar, anomenat de les Moreres.

Els supervivents es disposaven, doncs, a reprendre les seves activitats, encara que per fer-ho haguessin d'aparentar una tranquil·litat excessiva. *Todo continuava con quietud*, —escriu Francesc de Castellví en la seva crònica— *y en los semblantes de los vecinos se advertía la mayor serenidad, atentos y corteses*. Els barcelonins esperaven que el temps apaivagués els ànims i l'actitud de Berwick, en un primer moment, hi ajudava, ja que el mariscal confià a soldats francesos la guarnició de Barcelona, així com els divuit cossos de guàrdia establerts per tota la ciutat. D'aquesta manera, evità els excessos de la tropa espanyola, que amenaçava d'enverinar la situació amb robatoris, amenaces i contínues vexacions dirigides especialment contra les vídues que, en morir el marit, s'havien fet càrrec de molts comerços.

Primeres mesures repressives

La repressió, però, no es faria esperar. El 15 de setembre fou dissolta la Coronela, després de ser lliurades les armes i els estendards gremials, juntament amb la bandera de Santa Eulàlia, fet que causà una gran consternació. Igualment fou desarmat i dissolt el que restava d'exèrcit regular.

El mateix dia 15 fou nomenada la *Real Junta Superior de Justicia y Gobierno*, presidida per José Patiño i formada per cinc catalans felipistes,

que seria l'encarregada de governar el Principat. També fou designada una junta d'administradors per a la governació provisional de Barcelona, constituïda per aristòcrates catalans partidaris de Felip V, arribats precipitadament de l'exili per prendre possessió dels seus nous càrrecs. L'endemà, dia 16, eren abolits els òrgans de govern nacional —la Generalitat— i municipal de Barcelona —el Consell de Cent—.

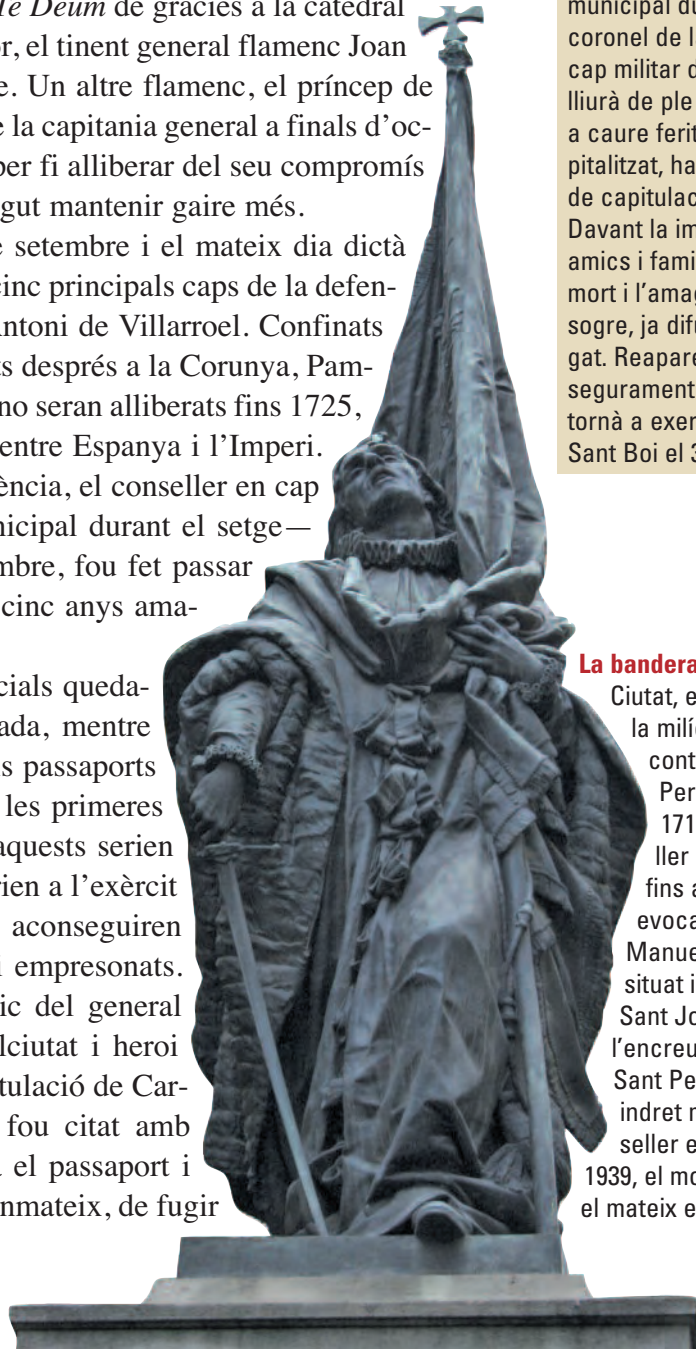
El 18 de setembre fou oficiat un *Te Deum* de gràcies a la catedral i el dia 19 arribava el nou governador, el tinent general flamenc Joan Francesc de Bette, marquès de Lede. Un altre flamenc, el príncep de Tserclaes-Tilly, rellevarà Berwick de la capitania general a finals d'octubre, i el mariscal anglès es podrà per fi alliberar del seu compromís verbal, conscient que no l'hauria pogut mantenir gaire més.

Lede prengué possessió el 22 de setembre i el mateix dia dictà ordre d'empresonament dels vint-i-cinc principals caps de la defensa, començant pel tinent mariscal Antoni de Villarroel. Confinats primer al presidi d'Alacant i repartits després a la Corunya, Pamplona i Ondarribia, la majoria d'ells no seran alliberats fins 1725, quan serà signada la pau definitiva entre Espanya i l'Imperi. L'altra figura prominent de la resistència, el conseller en cap —i, per tant, màxima autoritat municipal durant el setge— Rafael Casanova, ferit l'11 de setembre, fou fet passar per mort pels seus familiars i restà cinc anys amagat.

Altres quaranta-quatre caps i oficials quedaren sota el règim de llibertat vigilada, mentre vuitanta-set més es beneficiaren dels passaports de sortida expedits per Berwick en les primeres hores de l'ocupació. La majoria d'aquests serien acollits per Àustria i molts ingressarien a l'exèrcit imperial. D'altres, tanmateix, no aconseguiren marxar a temps i foren perseguits i empresonats. Prou exemplificador és el cas tràgic del general Moragues, exgovernador de Castellciutat i heroi de la lluita exterior. Acollit a la capitulació de Cardona, signada el 18 de setembre, fou citat amb enganys a Barcelona, on se li negà el passaport i quedà en llibertat vigilada. Provà, tanmateix, de fugir

Rafael Casanova i Comes, nascut a Moià poc després de 1660, fou elegit conseller en cap de Barcelona el 30 de novembre de 1713, pocs mesos després que la junta de Braços hagués decidit la resistència davant Felip V. El càrrec de primera autoritat municipal duia aparellat el grau de coronel de la Coronela i el títol de cap militar de la plaça. Casanova es lliurà de ple a aquestes tasques, fins a caure ferit el mateix dia 11. Ja hospitalitzat, hagué d'aprovar el projecte de capitulació que li fou presentat. Davant la impossibilitat de fugir, amics i familiars el feren passar per mort i l'amagaren a casa del seu sogre, ja difunt, a Sant Boi de Llobregat. Reaparegué en públic el 1719, segurament acollit a una amnistia, i tornà a exercir d'advocat. Morí a Sant Boi el 3 de maig de 1743.

La bandera de Santa Eulàlia, o de la Ciutat, era la bandera pròpia de la milícia ciutadana i presidí el contraatac al baluard de Sant Pere l'11 de setembre de 1714, enarborada pel conseller en cap Rafael Casanova fins a caure ferit. L'episodi és evocat pel monument de Manuel Fuxà i Rossend Nobas, situat inicialment al Saló de Sant Joan i traslladat el 1916 a l'encreuament entre la ronda de Sant Pere i el carrer d'Ali-Bei, indret molt aproximat on el conseller en cap fou ferit. Retirat el 1939, el monument fou restituint en el mateix emplaçament el 1977.

Josep Moragues i Mas, nascut a Joanetes (Garrotxa), tingué un paper molt destacat en la incorporació de Catalunya al camp aliat durant la Guerra de Successió. Pel gener de 1705 ja s'havia unit al grup de polítics i militars que, des de la zona insubmissa de Vic, preparaven la revolta contra Felip V. Moragues fou el cap superior de les milícies populars que dominaren la plana de Vic. El 1705 fou nomenat coronel i el 1709 fou ascendit a general de batalla. Tingué una actuació destacada en la lluita exterior i fou nomenat governador de Castellciutat, prop de la Seu d'Urgell. Quan les forces imperials es retiraren, Moragues conservà la fortalesa i les seves forces del regiment de la Diputació, però hagué de retirar-se a Sort per refer la seva salut malmesa. Ja recuperat, el maig de 1714 encara provà d'alçar en armes l'àrea de Sort contra l'ocupació borbònica, però ja era massa tard. Caiguda Barcelona, Moragues s'acollí a la capitulació de Cardona, l'altra fortalesa que seguia sota obediència catalana. Atret a Barcelona amb enganys, decidí fugir per mar, però fou delatat. Sotmès a judici sumaríssim, fou condemnat a mort i executat el 27 de març de 1715. La seva trista fi, convertí Moragues en el símbol de la resistència catalana.

per mar, però una delació en desbaratà l'intent. Juntament amb dos oficials companys d'evasió —Jaume Roca i Pau Massip—, fou condemnat a mort, sotmès a brutals tortures, arrossegat pels carrers i finalment executat a garrot, a la Rambla, el 5 d'abril de 1715. D'acord amb la pena reservada als grans criminals, els cossos foren esquarterats i exhibits en diferents indrets de la ciutat. El cap del general Moragues fou penjat al portal de Mar, dins d'una gàbia, amb una inscripció que deia *Josephus Moragas ob perpetratum iteratè rebelionis scelus, bis Regis clementiam abusus, tertio tandem justiciam periclitatus et expertus* (Josep Moragues per haver comès el crim d'una repetida rebel·lió, haver abusat dos cops de la clemència del rei, el tercer cop fou pres i executat per la justícia). Tot i les súpliques de la seva vídua, Magdalena Giralt, la despulla hi romandria fins 1727, quan fou retirada *sin publicidad, ni ruido*.

La repressió s'estengué tot seguit als civils, amb més execucions, empresonaments i confiscació de rendes dels antics consellers, diputats i altres prohoms. També foren expulsats del territori català nombrosos religiosos que havien restat al seu lloc o, fins i tot, havien participat activament en la resistència, contràriament a les altes jerarquies que, en general, havien mantingut una actitud d'inhibició, quan no de franca col·laboració amb els partidaris de Felip V. Foren igualment desterrats centenars de refugiats d'altres indrets peninsulars que havien romàs a Barcelona durant el setge.

Mesures anàlogues foren adoptades a la resta de Catalunya, amb inclusió d'un ban publicat el 3 d'octubre de 1714, segons el qual havien de ser lliurades totes les armes, sota pena de mort. Només quedaren autoritzats els ganyets de cuina, i encara lligats a la taula amb una cadena. Més endavant seria decretada la demolició sistemàtica de totes les estructures defensives del Principat, llevat de les que estiguessin guarnides per l'exèrcit borbònic, una mesura que deixaria en ruïnes gairebé tots els castells de Catalunya.

També foren cremats els privilegis i títols honorífics concedits per l'arxiduc Carles, així com tots els llibres i opuscles editats a Catalunya entre 1705 i 1714. Es tractava d'eliminar tot vestigi de la resistència i això incloïa altres mesures, més simbòliques però igualment doloroses. N'és un exemple el cas de la campana de les hores de la catedral barcelonina, anomenada Honorata, condemnada a ser fosa en ser declarada culpable del delictes de sedició per haver tocat a sometent. O l'obelisc de la Immaculada Concepció, erigit al Born el 1705 per ordre de l'arxiduc Carles, que fou enderrocat i substituït per les forques que més endavant serien emplaçades a l'esplanada de la Ciutadella.

Pèrdua de les capacitats militar i política catalanes

Aquesta primera onada repressiva, dirigida a dissoldre la capacitat defensiva del Principat, anul·lava alhora el sistema tradicional de govern, basat en institucions arcaïques heretades de l'època d'esplendor medieval. L'assimilació de Catalunya al règim borbònic implicarà una modernització administrativa, però a un preu desmesurat. *El règim genuí de Catalunya* —diu Ferran Soldevila a la seva *Història de Catalunya*—, *restava destruït per sempre més. Mai, per favorables que li fossin les circumstàncies, Catalunya no podria reprendre el desplegament de les seves antigues institucions i arribar a gaudir en els temps moderns, com Suïssa i Anglaterra, un règim democràtic, aixecat, per fidel evolució, damunt la seva forta organització medieval.*

Els drets i els privilegis adquirits a través dels segles, els complexos equilibris de poder, desenvolupats feixugament fins a constituir un sistema de caràcter protodemocràtic, havien quedat esborrats per sempre amb una simple signatura. Però no n'hi havia prou. Mancava el càstig exemplar que havia de merèixer la ciutat de Barcelona, símbol de la resistència catalana. Molts felipistes donaven per segur que el monarca n'ordenaria la completa destrucció. D'altres es conformaven amb el fet que les muralles fossin enderrocades i que la ciutat, privada de protecció, s'anés arruïnant de mica en mica fins a desaparèixer. En canvi, un tercer grup de cortesans, menys nombrós però més influent, considerà que calia aprofitar la situació estratègica de Barcelona, reforçar-ne les deteriorades defenses i convertir-la en una fortalesa sota l'autoritat militar. Per a sorpresa de molts, aquesta darrera fou la solució adoptada per Felip V, perfectament conscient que Barcelona era la principal plaça forta amb què comptava en tota la costa mediterrània i no podia prescindir-ne. En depenia no ja la defensa del Principat en cas d'un atac exterior, sinó la prevenció i neutralització de futures revoltes catalanes.

Barcelona, culpable de rebel·lia, era condemnada a convertir-se en una ciutat captiva, presonera de les seves muralles i sotmesa al poder omnipresent dels militars borbònics.

Crema de banderes. Vençuda Barcelona, el duc de Berwick envià a Madrid els símbols de la resistència: l'estendard de Santa Eulàlia, el penó de Sant Jordi i més de quaranta banderes de la Coronela. Retornades per ordre de Felip V, les banderes foren cremades públicament, com mostra aquest gravat alemany de l'època.

A principis del segle XVIII Barcelona conservava la seva trama urbana medieval, amb un perímetre emmurallat envellit, al qual s'havien afegit uns quants baluards i un precari reducte, tocant a la platja, per barrar el pas per terra cap a port. Més enllà de les muralles s'estenia el pla, amb unes poques edificacions religioses i camps de conreu. A ponent, destaca la massa de la muntanya de Montjuïc, amb el castell al seu cim.

L'estructura de la ciutat

Per adaptar-la a la seva nova condició, la ciutat aviat serà sotmesa a canvis substancials, però abans ens haurem de fixar en la seva configuració urbana, condicionada per un conjunt defensiu que dibuixava un contorn irregular, fruit de les successives fases en què fou construït.

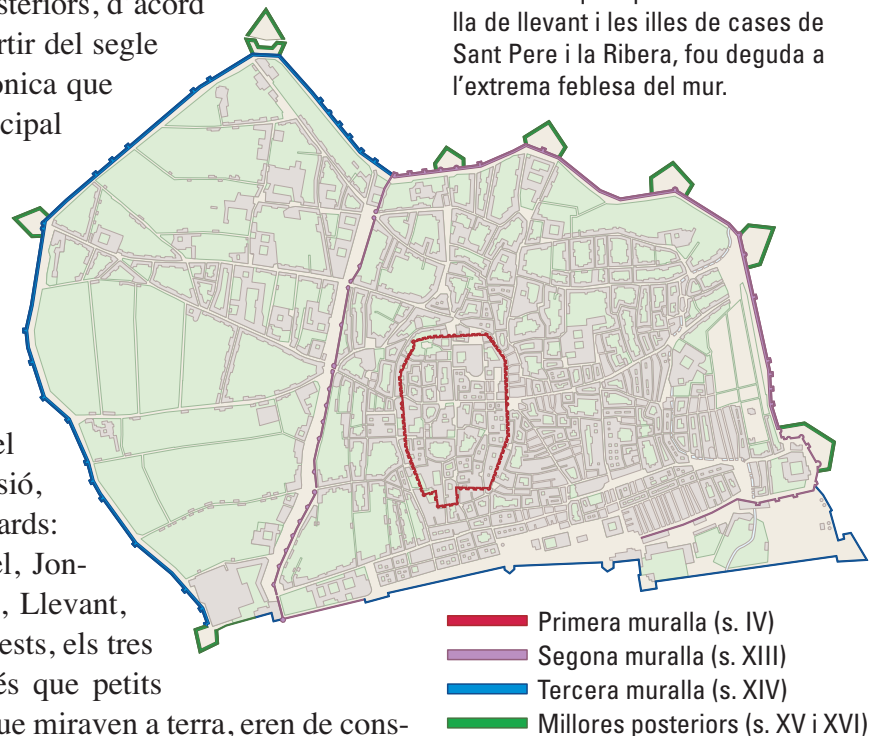
Les primeres muralles, reconstruïdes i enfortides el segle IV, eren d'origen romà i descrivien una àrea fàcilment reconeixible pel traçat dels actuals carrers de la Tapineria, Sotstinent Navarro, Correu Vell, Avinyó, Banys Nous i Palla fins a la plaça Nova, on encara s'alcen les torres que flanquejaven una de les entrades de l'antiga ciutat romana. Fora d'aquest petit recinte emmurallat, on es concentraven els poders polític i religiós, anaren creixent burgs o vilanoves, és a dir, nuclis habitats al voltant d'esglésies, convents o mercats, que acabarien conformant els futurs barris de la ciutat, mentre els camins que hi conduïen es convertirien en les principals artèries urbanes.

A mitjan segle XIII, la consolidació de la ciutat com a centre comercial féu decidir la construcció d'unes noves muralles per englobar les diferents vil·lanoves. La muralla romana fou àmpliament superada i absorbida per noves construccions, que utilitzaren els seus sòlids murs com a base d'edificació. El nou recinte, a més, quedà sota el control del Consell de Cent, de manera que esdevingué un bé públic, contràriament a la progressiva fragmentació de propietat que havia patit la vella muralla. Per iniciativa del rei Pere el Gran, també foren construïdes unes noves drassanes, situades vora la desembocadura de la riera que discorria paral·lela al mur de ponent i feia les funcions de fossat, és a dir, la futura Rambla.

Al segle XIV, sota l'impuls de Jaume I, s'inicià la construcció del tercer recinte emmurallat, ampliació de l'anterior per la banda de ponent. Es tractava de fortificar un gran conjunt d'hortes, que constituïa una vilanova o raval molt poc habitat, però imprescindible per assegurar les subsistències de la ciutat en cas de setge. Les obres, que havien de patir llargues interrupcions, no s'acabarien fins al segle XV. Quedava encara l'últim tram per cloure tot el recinte, la muralla de mar, sempre condicionada per la inestabilitat del terreny sobre el qual s'alçava. No quedà enllestida fins l'any 1562.

Les defenses havien de rebre millores posteriors, d'acord amb el progrés de l'enginyeria militar. A partir del segle XVI féu aparició el baluard, peça arquitectònica que anà substituint les torres com a element principal de les defenses. Els baluards eren grans construccions de planta pentagonal que sobresortien íntegrament de la muralla, tot oferint als defensors quatre línies de foc cap el vall o fossat, la zona desprotegida situada enfront de les muralles. Les dificultats econòmiques farien que la implantació del nou sistema fos lenta i irregular. En el moment d'iniciar-se la guerra de Successió, Barcelona només disposava de dotze baluards: Santa Madrona, Sant Antoni, Tallers, Àngel, Jonqueres, Sant Pere, Portal Nou, Santa Clara, Llevant, Migdia, Sant Ramon i Sant Francesc. D'aquests, els tres darrers, situats de cara al mar, no eren més que petits reductes d'artilleria. Quant als restants, els que miraven a terra, eren de cons-

Les muralles de Barcelona foren construïdes en diferents fases. El nucli inicial del segle IV fou superat el segle XIII per un recinte molt més gran, que seria ampliat a partir del segle XIV. Durant els segles XV i XVI foren introduïdes millores defensives, encara que de manera molt insuficient. L'última d'aquestes obres, la travessera que apareix entre la muralla de llevant i les illes de cases de Sant Pere i la Ribera, fou deguda a l'extrema feblesa del mur.

trucció posterior —el més modern, el de Tallers, fou enllestit el 1697— i s’adaptaven més a les característiques teòriques del veritable baluard, però eren pocs i la cortina —el tram de muralla existent entre baluards— era sovint massa extensa i desprotegida, una debilitat que resultaria decisiva durant la batalla de l’Onze de Setembre. De la cortina entre els baluards de Santa Madrona i Sant Antoni, encara partia una línia atrinxerada que comunicava amb el castell de Montjuïc, una feble construcció envoltada, en canvi, d’unes sòlides defenses.

Si les muralles ja estaven en prou mal estat abans de començar la Guerra de Successió, després del setge i de la batalla final presentaven una degradació lamentable, especialment les de la part de llevant, per on havia vingut l’atac. El baluard de Santa Clara, que només era de terra premsada, havia quedat reduït a un munt de runa, i el del Portal Nou amb prou feines s’aguantava. La cortina entre ambdós baluards gairebé havia deixat d’existir.

Entramat urbà medieval

El sistema defensiu de Barcelona, doncs, es va haver d’adaptar al diferents nuclis habitats que havien anat sorgint al voltant del nucli primitiu. Dins de les muralles, la ciutat constituïa un entramat urbà amb totes les característiques d’una ciutat medieval, amb carrers estrets i irregulars, pocs espais públics i una gran diversitat d’usos en la majoria de barris que, tot i així, conservaven l’activitat comercial i productiva que els havia fet néixer.

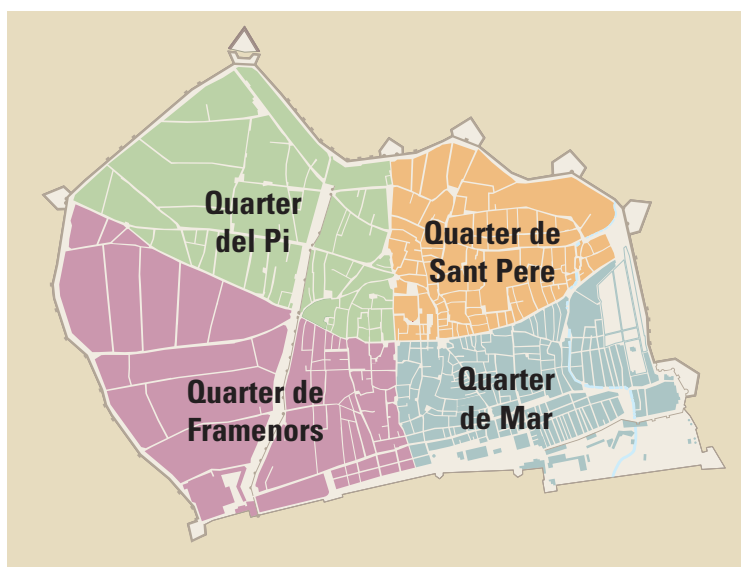
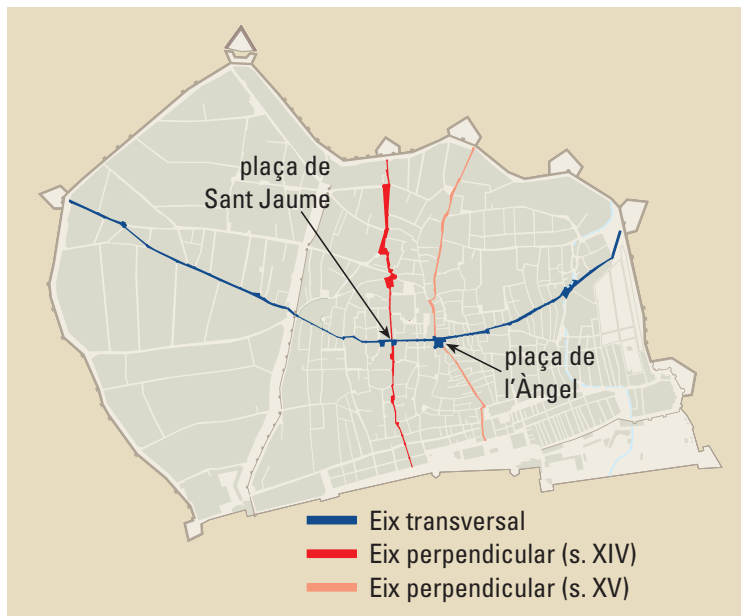
Des del segle XIV, la ciutat era dividida administrativament en quaters, prenent com a centre l’antic mercadal situat a l’entrada de llevant de la muralla romana, espai antigament conegut amb el nom de plaça del Forment o del Blat, derivat de la principal activitat comercial que s’hi desenvolupava. Un suposat miracle esdevingut en aquest indret el 10 de juliol de 1339, durant el cerimonial trasllat de les despulles de santa Eulàlia des de Santa Maria del Mar a la Catedral, motivà el canvi de nom pel de plaça de l’Àngel, denominació que conserva actualment tot i les múltiples transformacions que l’espai ha patit al llarg dels anys.

Una pedra circular, situada al bell mig de la plaça de l’Àngel certificava la seva centralitat, amb esment del nom dels quatre quaters —Pi, Sant Pere, Mar i Framenors— i dels eixos que els configuraven. La línia divisòria transversal, que discorria entre els portals Nou i de Sant Antoni, era l’antiga Via

La trama urbana de Barcelona presentava, a principis del segle XVIII, una estructura clarament medieval, condicionada pel recinte emmurallat que l'envoltava. La ciutat estava dividida a ambdós costats de la Rambla (1), on encara es conservava la muralla vella. Al cantó de llevant, a la vila vella, s'hi concentrava la major part de la població i de l'activitat comercial. També hi havia els principals edificis públics —Casa de la Ciutat (2), Casa de la Diputació (3), Palau del Rei (4), Palau Reial Nou o del Virrei (5), Llotja de Mar (6) i Duana (7)— i religiosos —Palau del Bisbe (8), Catedral (9), Santa Maria del Pi (10), Santa Maria del Mar (11)—. L'activitat comercial es concentrava a la plaça de l'Àngel (12), el Born (13) i el Pla d'en Llull (14). En canvi, al cantó de ponent, la vila nova o raval era encara un àrea fonamentalment agrícola, amb una forta presència de convents. La població era molt escassa i s'hi alçava un únic edifici públic, les Drassanes (15).

Els principals eixos urbans dividien la ciutat en quaters. Al segle XIV els eixos s'encreuaven a la plaça de l'Àngel (plaça del Blat, aleshores), però a finals del segle XV el centre fou desplaçat fins a la plaça de Sant Jaume.

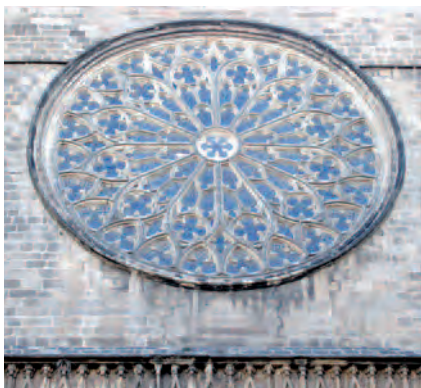
Augusta romana en el seu recorregut urbà i la formaven, d'est a oest, els carrers del Portal Nou, Carders, Corders, Bòria, Presó, Llibreteria, Call, Boqueria, Hospital i Sant Antoni. Quant a l'eix nord-sud, anava del portal de Jonqueres al de Mar, a través del carrer de Jonqueres, la riera de Sant Joan (actualment absorbida per la Via Laietana) i els carrers de la Tapineria, de l'Argenteria, dels Caputxers i dels Canvis Vells.

Al segle XV, el centre simbòlic de la ciutat es desplaçà a la plaça de Sant Jaume, aleshores un petit espai situat entre el porxo i el fossar de l'església de Sant Jaume i la casa del Veguer, a tocar de les seus dels òrgans de govern nacional —la casa de la Diputació, actual Palau de la Generalitat— i municipal —la casa de la Ciutat, actual Ajuntament—. L'indret coincidia amb el centre de l'antiga ciutat romana, situat en un turonet anomenat Mons Taber, on s'encreuaven els principals eixos viaris, el *Cardus* i el *Decumanus*. Alhora, la nova centralitat venia a equilibrar, en alguna mesura, la desproporció territorial produïda arran de la construcció de la tercera muralla i la incorporació del Raval, una zona molt poc poblada i condicionada per la muralla vella de la Rambla que la separava de la resta de la ciutat. L'aprensió respecte del Raval serà persistent i condicionarà el seu creixement i la seva configuració urbana. En qualsevol cas, no tenia prou habitants, ni activitat econòmica suficient, per constituir una unitat administrativa separada de les altres. Per això, l'àrea del Raval situada al nord del carrer de l'Hospital fou inclosa al quarter del Pi, i la del sud al de Framenors, tot respectant la tradicional línia divisòria transversal. L'eix perpendicular, però, es desplaçà fins a la línia dibuixada per la plaça de Santa Anna (actualment, avinguda del Portal de l'Àngel), el carrer dels Arcs, la plaça Nova i el carrer del Bisbe o de la Diputació fins a la plaça de Sant Jaume, des d'on seguia pels carrers de la Ciutat i del Regomir fins a la muralla de mar.

El quarter del Pi

En parlar dels quarters haurem de referir-nos sovint als carrers que els formaven, amb la dificultat que els noms de les vies de la ciutat no serien adoptats oficialment fins uns quants anys més endavant, el 1770 en un primer intent i el 1856 de manera definitiva. Cal advertir, doncs, que utilitzarem els noms que poden deduir-se dels fogatges (cens de focs, és a dir, d'unitats

L'església de santa Maria del Pi, començada a edificar cap a 1322 sobre un temple del segle X, fou consagrada l'any 1453 i esdevingué el centre d'un barri fora muralles que en prengué el nom. En la seva estructura exterior, destaca la rosassa (foto) de la façana principal, que passa per ser la més gran del món.

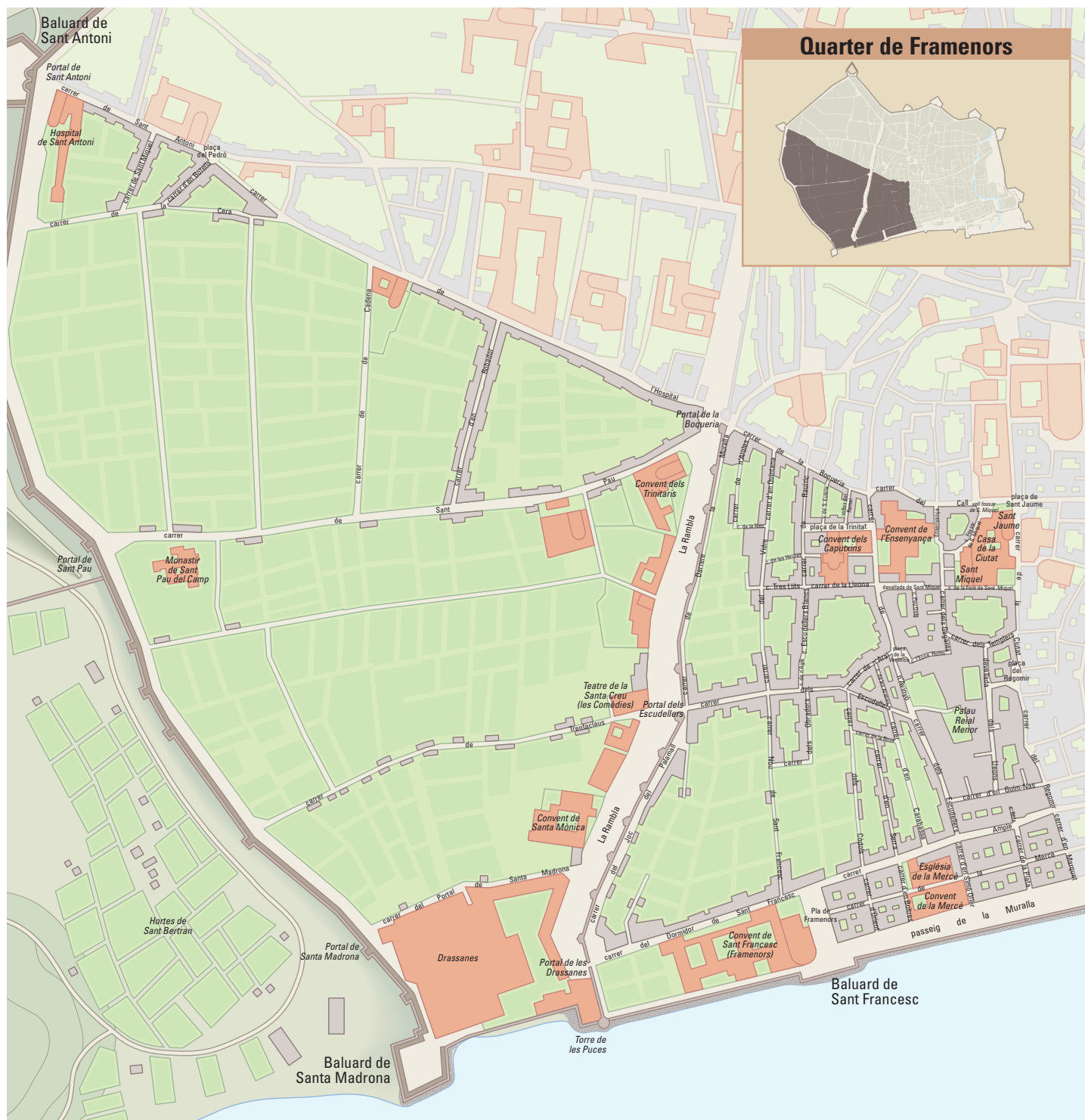
El convent de Sant Francesc, conegut popularment per *framenors*, constituïa un conjunt monumental inaugurat el 1276, al qual s'afegí un gran claustre al segle XVI. Fou enderrocat a partir de 1822, sense que n'hagi quedat cap vestigi. Abraçava des de l'actual plaça de Medinaceli, antiga plaça de Framenors, fins a la Rambla. En el seu solar hi foren construïts habitatges i el Govern Militar (foto).

familiars), especialment el de 1516, amb un grau de seguretat acceptable, però no absolut, ja que el cens es feia per illes de cases i els carrers només servien de referència. Respectarem les antigues denominacions genèriques (carrer, davallada, volta, plaça, placeta, pla, riera), però farem l'adaptació dels noms al català normatiu. Fetes aquestes precisions, podem fer un cop d'ull a cadascun dels quaters per remarcar els seus trets més característics.

El quarter del Pi rebia el nom de l'església de Santa Maria del Pi, al voltant de la qual havia crescut una d'aquelles vilanoves que foren incorporades amb la construcció de la segona muralla. Era un dels quaters al que corresponia una part del Raval i, per tant, s'estenia a banda i banda de la Rambla, amb dues configuracions urbanes molt distintes. La part més antiga, a llevant de la muralla vella, incloïa tota la banda de ponent de l'aristocràtica plaça de Santa Anna, que connectava el portal de l'Àngel amb l'antiga ciutat romana, on hi havia dos edificis prominents de la ciutat: la casa de la Diputació, seu de la Generalitat, i el palau del Bisbe. Als carrers travessers de Santa Anna, de la Canuda i, sobretot, de la Portaferrixa s'alçaven destacades cases grans (ja que el mot *palau* es reservava per a les residències reials i bisbals), mentre l'activitat comercial predominava a l'entorn de l'antic call jueu, el barri més dens del quarter. A l'altra banda de la Rambla, dominaven els camps de conreu i els ordes religiosos, que mantenien grans convents i fundacions benèfiques, com ara l'Hospital de la Santa Creu, i amenaçaven de desplaçar la població, ja molt escassa, fora dels eixos urbanitzats dels carrers de l'Hospital i del Carme, que conflueixen a la plaça del Pedró per encarar-se al portal de Sant Antoni, entrada principal de la ciutat pel cantó de ponent.

El quarter de Framenors

Hom coneixia per framenors la comunitat conventual de Sant Francesc. L'àrea al voltant del convent concentrava bona part de la noblesa urbana barcelonina, principalment als carrers Ample i del Dormidor de Sant Francesc (actual carrer d'Anselm Clavé), el pla de Framenors (plaça del Duc de Medinaceli) i el passeig condicionat sobre la muralla de Mar, gràcies a l'enderroc de les quatre illes de cases que havien format el carrer de les Polleres, en una de les poques transformacions urbanes d'envergadura realitzades a Barcelona durant el segle XVI. Just abans de la Guerra de Successió, el Consell de Cent també havia convertit en passeig la part baixa de la Rambla, davant del

El monestir de Sant Pere de les Puel·les

fou fundat l'any 945 i s'anà edificant al llarg dels segles fins a constituir un conjunt del que destacava el claustre, d'estil romànic, amb una galeria gòtica afegida al damunt. Donà nom a la vilanova que s'organitzà al seu voltant, absorbida després per la ciutat, i als tres principals carrers del barri. Patí els bombardeigs de 1697, els del setge de 1713-1714 i, l'Onze de Setembre, els fusellers catalans miraren d'aturar l'assalt borbònic des de l'anomenada *torre dels ocells*. La comunitat de monges fou exclaustrada el 1835 i l'edifici passà a servir de presó. Finalment, el 1873 foren enderrocades totes les dependències, tret de l'església, que es convertí en parròquia.

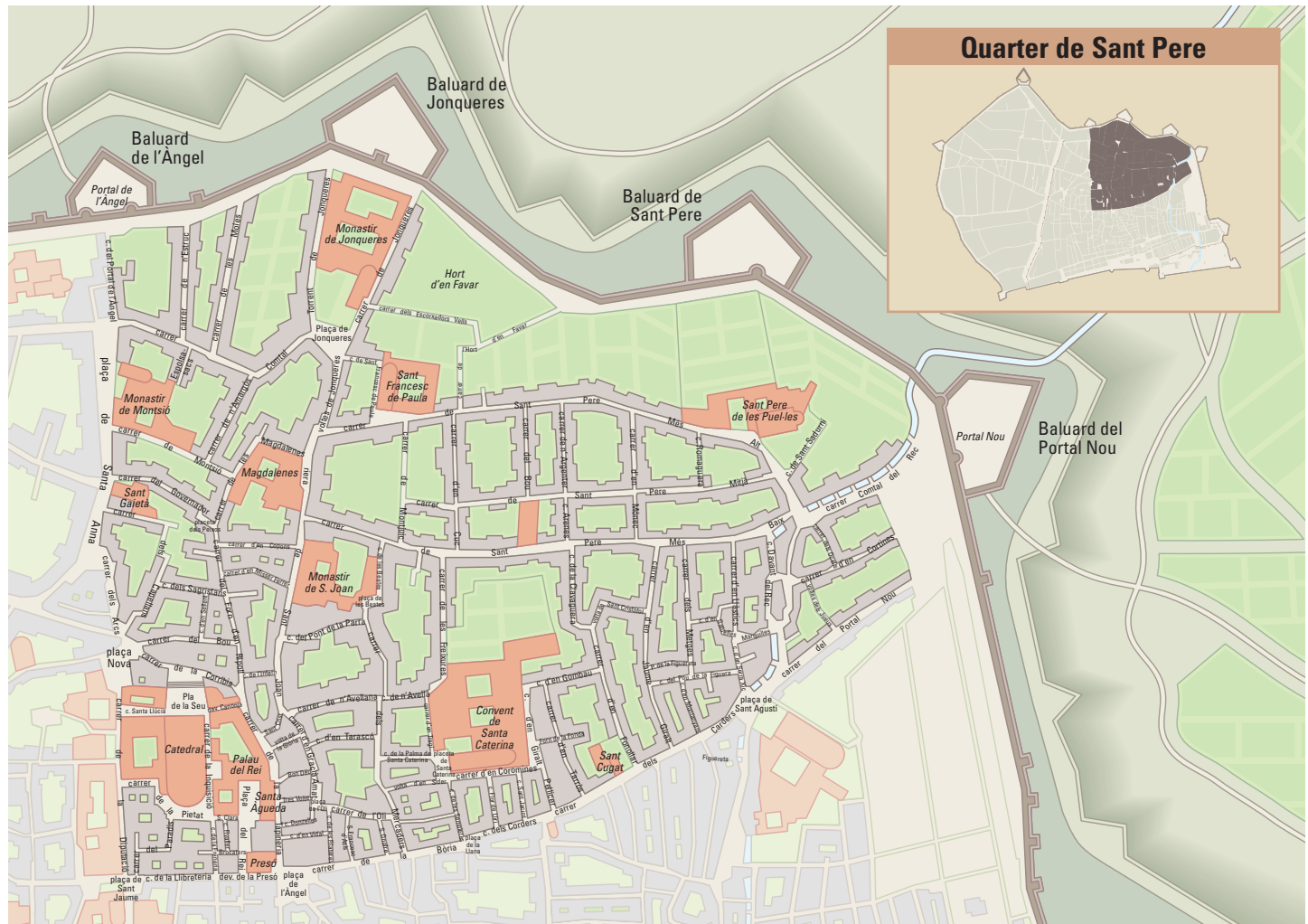
convent de Santa Mònica. En contraposició, la zona limitava sense transicions amb àrees marginals, com el carrer Nou o el dels Còdols, on sovintejaven els hostals i les tavernes de mala reputació que s'alternaven amb grans espais destinats a horts. Aquests complien la missió principal de subministrar fruita i verdura fresca, alhora que servien també per fer la bugada i com a zones d'esbarjo. Vora la muralla vella, alguns dels horts eren utilitzats per a la pràctica de jocs, especialment el triquet o palamall, similar al croquet anglès. A tot això, s'hi afegia l'activitat industrial dels ollers o escudellers — com testimonia l'existència dels carrers dels Escudellers i dels Escudellers Blancs —, que utilitzaven bona part de la Rambla per secar les peces que produïen.

Quant a grans edificis, el quarter de Framenors hostatjava la casa de la Ciutat, amb el Saló de Cent, i l'infrautilitzat Palau Reial Menor o de la Reina. A l'altre costat de la Rambla, el Raval era encara menys habitat que la part corresponent al quarter del Pi. Hi destacaven les Drassanes i l'únic teatre de la ciutat, l'anomenada *casa de les Comèdies*, dependent de l'Hospital de la Santa Creu, que molt posteriorment es convertirà en el teatre Principal. Cap a la zona del carrer de Trentaclaus (actual carrer de l'Arc del Teatre) predominava la prostitució.

Ja fora muralles, entre Sant Pau del Camp i el mar, protegides pels contraforts de Montjuïc, s'estenien encara les hortes de Sant Bertran com una perllongació de les terres de conreu interior.

El quarter de Sant Pere

El quarter de Sant Pere concentrava bona part de la indústria tèxtil barcelonina, però també li corresponia una part de centralitat urbana: tot el cantó de llevant de la plaça de Santa Anna i el quart de ciutat romana ocupat pel Palau Reial i la Catedral. La presència d'aquesta institució religiosa condicionava la composició social d'una part del seu veïnat. En són una mostra significativa l'existència dels carrers dels Capellans i dels Sagristans. Grans convents, com els de Santa Caterina i Jonqueres, ocupaven àrees extenses del quarter, però els centres religiosos estaven envoltats d'una intensa activitat comercial, especialment a l'entorn de la places de l'Àngel i de l'Oli, amb zones de comerç especialitzat com la del carrer de la Tapineria, nom provinent d'un calçat femení, el *tapí* o *xapí*. Les cases grans sovintejaven a la rie-

ra de Sant Joan i als carrers de la Bòria i dels Mercaders, mentre els habitatges més reduïts se situaven a l'àrea industrial del rec, recurs hídric imprescindible per a la feina de tintorers, carders i corders de viola. A l'extrem oriental, el portal Nou donava accés al camí del Besòs. Hi conflueixen tant l'eix transversal com els tres carrers de Sant Pere que constituïen el barri al voltant de Sant Pere de les Puel·les. Els horts ocupaven una part significativa de l'àrea compresa entre el carrer de Sant Pere Més Alt i la muralla, que esdevenia la perifèria del quarter, juntament amb la zona més pròxima al portal Nou, parcialment enderrocada durant el setge per construir una travessera defensiva. Al sud del carrer del Portal Nou, ja en el quarter de Mar, alguns oficis preindustrials havien trobat l'espai necessari que mancava en les zones

més denses. Als horts dels Tiradors, per exemple, els paraires estiraven els draps de llana, un dels principals productes d'exportació barcelonina.

El quarter de Mar

Des del punt de vista demogràfic, el quarter de Mar era el centre de la ciutat. Els quarters de llevant eren els més denses, fet que havia produït l'aparició de voltes sobre els carrers per a incrementar l'edificabilitat. Nombroses cases tenien quatre o cinc pisos, quan la mitjana de la ciutat no arribava als

tres, i proliferava la construcció de volades, fins gairebé tocar-se les unes amb les altres, per guanyar alguns pams de superfície habitable. La zona més deprimida del quarter era l'àrea perifèrica situada entre el Rec Comtal i la muralla. Per contra, les àrees més riques es concentraven als carrers de l'Argenteria, de la Bòria i de Montcada, així com a la plaça del Born i als Canvis. L'activitat comercial predominava al voltant de la plaça de l'Àngel, al pla d'en Llull i a l'entorn de Santa Maria del Mar, on també es concentraven artesans que havien donat nom a molts carrers (Sombrerers, Caputxers, Formatgeria, Mirallers, Agullers, etc.). A les illes de la Ribera, al sud del carrer del Bonaire, predominaven els oficis mariners, mentre a la vora del rec se situaven, com al quarter de Sant Pere, els oficis preindustrials que depenien de l'aigua de la sèquia (blanquers, assaonadors). El quarter també disposava d'un espai urbà integrador, la plaça del Born, que tant feia la funció de mercat com servia d'escenari per a celebracions ciutadanes i aristocràtiques. A l'àrea més pròxima al mar, s'alçaven una sèrie d'edificis civils (el Palau del Virrei, la Sala d'Armes o General i la Llotja) al voltant del pla de Palau i de la plaça de Sant Sebastià, on també hi havia els encants. Aquest conjunt convivía amb la proximitat d'una àrea de reserva de sòl, parcialment ocupada per horts i instal·lacions de proveïment alimentari (peixateria, carnalatge, pastim), mentre les empobrides primeres illes de la Ribera quedaren durant molts anys rere els murs de la muralla vella.

L'existència del portal de Mar, obert davant del principal nucli comercial de la ciutat, propicià l'aparició de diversos establiments que també deixaren la seva empremta en el nom dels carrers, com ara Taverna del Rosari, Taverna de la Bomba o Hostal d'en Sol.

Santa Maria del Mar, consagrada l'any 1384. És exemple espectacular de gòtic català projectat per Berenguer de Montagut. La gran rosassa que podem veure actualment fou inaugurada el 1459, després que l'original quedés destruïda pel fort terratrèmol del dia de la Candelera de 1428.